

GENRER – ET SPROG TIL AT TALE OM HANDLINGEN OG DEN GODE FIKTIONSTEKST

DORTE ØSTERGREN-OLSEN, LEKTOR, CAND.PÆD. I DIDAKTIK MSHP.DANSK, VIDEREUDDANNELSEN, UCC

AImidlertid vil vi i forhold til fiktion sige, at der overordnet findes tre genrer epik, lyrik og drama. Flere genremæssige underkategorier vil medvirke til at give læseren et sprog til at tale om, forstå og kategorisere fiktionstekster. På den måde kan genrekategorisering anvendes i forståelsen, fortolkningen og refleksionen over fiktionstekster og dermed i valget af den gode tekst til litteraturundervisningen.

Begrebet genre kan anskues fra mange vinkler. At undersøge litterære værker i et genreperspektiv handler om at afdække en eller flere regler, der er virksomme i forhold til et givet antal fiktionstekster. En diskussion af genrer kan bevæge sig mellem på den ene side det normative, som litteraten Tzvetan Todorov gør i sin definition af fantastiske fortællinger i værket *Introduction à la littérature fantastique* fra 1970 oversat til dansk 1989, hvori han fremkommer med en teori, der indeholder et antal betingelser (normer), der skal være opfyldt for, at en tekst kan genrekategoriseres som værende en fantastisk fortælling. På den anden side fremfører Todorov, at teorien er fremkommet gennem en deskriptiv og empirisk vej, hvor genretræk er udledt gennem undersøgelse af et antal tekster.

Definitionen af genrer vil således komme til konstant at bevæge sig frem og tilbage mellem beskrivelsen af faktiske fænomener og den abstrakte teori. (Todorov, 2007, s. 24)

Læsere genkender genretræk som vej til at forstå og opnå nye erkendelser af litteraturen. Forfattere anvender både genre og genreoverskridelser som litterært virkemiddel.

Helten og læseren som genrekategorier

I forhold til at læse fiktion med børn har jeg valgt at sætte fokus på den genremæssige relation mellem

læseren og fiktionens helt. Læsere vil ofte identificere sig med det, de læser, og derfor er det interessant i forhold til folkeskolens litteraturundervisning at undersøge, hvilke fiktionshelte læseren bydes af børnelitteraturen¹ som afsæt for at udlede genrekarakteristika og opnå et sprog til at tale om fiktion.

”Læsere genkender genretræk, som vej til at forstå og opnå nye erkendelser af litteraturen. Forfattere anvender både genre og genreoverskridelser som litterært virkemiddel.”

Når jeg interesserer mig særligt for helte i børnelitteraturen, hænger det sammen med den læserolle forskeren J.A. Appleyard² kalder helte-/heltindelæsning. Appleyard peger på, at læseren i den tidlige skolealder kan påtage sig en særlig rolle i læsningen, som han kalder *helte-/heltindelæserollen*. Ifølge Appleyard grundfæstes denne læserolle oftest i den tidlige skolealder. Læserollen signalerer, at barnet fra skolealderen indlever sig i bogens fiktive verden og læser heltelæslugende bøger, hvor han/hun lever sig ind i heltens (læs hovedpersonen) eller heltindens liv. Når denne læserolle er befæstet hos læseren, vil læseren også benytte *tænkælæserollen*, hvor det at kunne reflektere over det læste bliver fremtrædende på den måde, at læseren kan træde et skridt tilbage og tænke over det, der sker i den fiktive verden.

Min interesse for genrebegrebet går altså på at undersøge nogle træk ved børnelitteraturen, som kan udfordre og understøtte børnelæseren i at komme fra slugende heltelæsning til mere reflekterende tænkælæsning. Vigtigheden af at sætte fokus på den indholdsmæssige side af skønlitteraturen hænger sammen den kognitive litteraturteori, hvor

blandt andre Nikolajeva interesserer sig for, hvad litteratur kan lære læseren om følelser, og hvad nogle mennesker tænker om andre menneskers handlinger.

Yngre læsere kan udvikle empati gennem fiktion, ved at de her kan opleve andre menneskers følelser og øve sig på at læse tanker.

(Nikolajeva, 2012, s. 34)

I dette tidsskrift er en række små tekster af forfatteren Louis Jensen. I nedenstående tekst er det ikke et menneskes tanker og følelser, læseren får lov at øve sig på, men en teksts. Det udfordrer læseren og giver stof til eftertanke.

En tekst kom i vildrede langt ude på havet. Hvem var den? Hvor skulle den hen? Så sagde bølgenes hvide skum: Læs dig selv, så forstår du det hele, for det hvide mellem linierne fortæller alting. Ja, og hvad der ikke fortælles dér, står dybest inden i bogstavernes sorte.

Denne lille tekst får fortalt det allervæsentligste genretræk ved fiktion, nemlig at læseren må læse fiktionstekster med fordobling³. Tekster rummer altså både de sorte bogstaver og alt det hvide mellem dem. Fiktion kræver læsere, der gennem indlevelse i og refleksion over både de sorte bogstaver og det hvide i mellem kan udlede en fortolkende mening i teksten som bølgenes hvide skum, siger i ovenstående Louis Jensens tekst: *for det hvide mellem linierne fortæller alting. Alting? Ja, og hvad der ikke fortælles dér, står dybest inden i bogstavernes sorte.*

I det følgende vil jeg drøfte nogle genrekarakteristika for fiktionstekster ud fra forholdet mellem helten og læseren samt heltens forhold til naturlovene. Med inspiration fra Northrop Fryes kategorier fra *Anatomy of Criticism* citeret fra Todorov, 2007 vil jeg gå tæt på de helte, læseren møder i børnelitteraturen med henblik på at tydeliggøre de genrevalg og udfordringer, dansk læseren, læsevejlederen og skolebibliotekaren står overfor, når børnelitteraturen skal formidles.

Fiktionens helt er både læseren og naturlovene overlegen

Fiktionens helt kan både være læseren og naturlovene overlegen, og det kan forekomme på to måder. En helt, der både er læseren og naturlovene overlegen, vil forekomme ophøjet og mytisk.

En syv hundrede og toogtresindstyvende gang cyklede jeg hen til det hemmelige bjerg, og så råbte jeg mine hemmelige trylleord (4 stk.), som jeg desværre ikke kan

fortælle her. Så åbnede bjerget sig. Så gik jeg ind og befriede prinsessen, men jeg giftede mig ikke med hende.

Louis Jensen
Halli! Hallo! Så er der nye
firkantede historier (2012)

Når vi sætter dette i forhold til denne firkantede fortælling af Louis Jensen, så må vi sige, at fortællerjeget **cykler** hen til det hemmelige bjerg. Der kan vi som læsere, hvis vi ellers har gode ben til bjergkørsel, godt være med. Mængden af bjergkørsel er ikke særlig specifik – præpositionsleddet *til det hemmelige bjerg* giver mulighed for at forblive ved foden af bjerget. Det hemmelige bjerg angives i bestemt form, og dermed ekskluderes læseren lidt, da det ikke bare handler om et tilfældigt bjerg, som vi kan aftale er hemmeligt, men et bestemt bjerg. Vi læsere er på hælene her, og det bliver værre. Helten råber fire trylleord, som ikke bliver afsløret for læseren, og disse trylleord kan endda åbne det hemmelige bjerg. Herved beviser helten, at han ikke bare er læseren overlegen, men også naturlovene – endog i en sådan grad, at helten får befriet prinsessen, som han ikke engang gifter sig med. Vi har at gøre med et fortællerjeg, der antager en særlig status. Han er læseren og naturlovene overlegen, men på hvilken måde er han naturlovene overlegen?

"Fiktion kræver læsere, der gennem indlevelse i og refleksion over både de sorte bogstaver og det hvide i mellem kan udlede en fortolkende mening i teksten."

Frye skelner mellem myten på den ene side, hvor helten af natur er læseren og naturlovene overlegen, og på den anden side eventyret eller legenden, hvor helten af grad er læseren og naturlovene overlegen. Sondringen mellem måden, helten er læseren og naturlovene overlegen på, kan antage en kvalitativ form fra naturens hånd og en kvantitativ grad af overlegenhed som i eventyret, hvor helten et antal gange overgår læseren og naturlovene. Der kan altså være to slags helte en guddommelig mytisk helt, og eventyrets helt, der mere ligner et menneske og kan identificeres som et sådant på trods af, at hans handlinger er fantastiske. Når vores helt i Louis Jensens firkantede fortælling kommer cyklende, så fjernes hans mytiske og guddommelige skær. Helten må siges at tilhøre den eventyrlige slags. Cykler er ikke almindelige i eventyr, men kan sagtens optræde i den genre, Todorov vil kalde det fantastisk-vidunderlige⁴.

Fortællingen er kort og koncentreret i sin form og inviterer ikke som sådan til heltelæslugende læsning. Der er hele tiden noget, der skurrer i læserens ører, og tvinger ham/hende til at tænke. Hvad var det for nogle trylleord? Hvorfor var prinsessen spærret inde i bjerget? Og hvordan kan det være, at han ikke giftede sig med prinsessen?

Vi kan også afprøve kategorien på en velkendt børnelitterær helt som Pippi Langstrømpe. Hun er læseren og personerne omkring hende overlegen, og hun udfordrer i høj grad de sociale love ved at bo i et almindeligt hus

og sove i en almindelig seng – ganske vist alene og med fødderne på puden. Men er hun også naturlovene overlegen? Hendes styrke bryder i alt fald med naturlovene. Det er ikke menneskeligt muligt at kunne bære en hest slet ikke for et barn. Hendes overlegenhed bliver på samme måde som jeget i Louis Jensens fortælling snarere eventyrlig frem for mytisk og guddommelig. Pippi Langstrømpe vil også som fortælling kunne kategoriseres som fantastisk-vidunderlig.

Pippi Langstrømpe er tryk for heltelæseren at leve sig ind i. Hun roder sig ikke ud i noget, hun ikke kan klare.

Hun er oprørsk og antiautoritær, hvilket naturligvis kan indgyde læseren mod og drømme til også selv at blive oprørsk og antiautoritær.

Fra underkuet antihelt over undertrykkende leder til reflektivt demokratisk menneske

I Kim Fupz Aaksons billedbog *Køteren* fra 2012 møder læseren en dreng, der er underkuet antihelt. Der bliver hundset med ham af to fulde og lige glade forældre. Drengen slider og slæber for dem. Men han får dog

samlet lidt penge sammen, så han kan købe sig en hemmelig hund, der kan bo under hans seng. Det viser sig, at hunden er meget lærenem. Drengen lærer hunden at slå græs og lave mad. Antihelten begynder at træde i karakter som helt, der kan lære fra sig. Men man må nok sige, at vi også bevæger os i brud med naturlovene. Godt nok kan hunde være lærenemme, men det er ikke inden for rammerne, at de kan købe ind i supermarkedet og have byttepenge med tilbage. En dag opdager forældrene hunden og vil smide den ud. Drengen får Køter til at æde moren og faren, og det gør den med hud og hår.

Hunden er lærenem og vores antihelt udvikler sig til en undertrykkende leder, der hundser med hunden og får den til at gøre alt for sig, mens han bare sidder og ser fjernsyn. En dag går det pludselig op for drengen, at han opfører sig fuldstændig over for Køter, som forældrene gjorde over for ham. Drengen bliver ked af det og flov over sig selv. Han sender Køter af sted og undskylder sin opførsel. Drengen føler sig helt alene uden Køter og sågar uden de fulde forældre. Men to bløde forskelligt farvede hjemmesko kan være det visuelle signal til læseren om, at man godt kan finde ud af det, selvom man er forskellige. Bløde hjemmesko signalerer hjemlig hygge og varme. Når skoene samtidig er i hver sin farve, fremstår de som et umage par, men det umage par kan godt finde ud af det sammen, hvis de vil. Næste morgen bliver drengen vækket af et blidt puf og en fugtig snude. Køter er kommet tilbage og har medbragt morgenbrød. Drengen bliver genfødt som demokratisk refleksivt menneske, der netop kan finde ud af at deles med Køter om både pligter og hygge, så drengen og hunden finder ud af det til sidst.

Læseren inviteres ind i drengens univers og får indblik i, hvad han siger og gør i forhold til dem, der er omkring ham, og de erkendelser drengen får i forhold til omverdenen. Billedbogen *Køteren* stilladserer nærmest under litteraturlæserens udvikling fra heltelæser til tænkelæser, der også opnår nye erkendelser om sig selv og verden. Men disse erkendelser vil blive hjulpet rigtig godt på vej af en litteraturdidaktik, der har fokus på det at læse litteratur som vej til nye erkendelser.

Fiktionens helt er læseren overlegen, men ikke naturlovene

I denne kategori er fiktionens helt læseren overlegen, men ikke naturlovene. Denne form kalder Frye også den højmetiske genre. Helten er andre mennesker og også læseren overlegen, men altså ikke naturlovene. Som eksempel i denne kategori kan man placere Louis Jensens ungdomsroman fra 2010 med titlen *2 kroner og 25 øre*. Jegfortælleren hører i skolen, at man kan redde et menneske fra at sulte for bare 2 kroner og 25 øre om dagen, og det får ham i gang med personligt at tage ansvaret for verdens sult og nød. Helten, hovedpersonen, tager ret konkret og bogstaveligt et af menneskehedens store dilemmaer på sig – fordelingen af verdens resurser. På den måde bliver han læseren og omgivelserne overlegen. Læseren og personerne omkring helten/fortællerjeget bliver statisten i en verden, hvor fortællerjegets værdier tæller. En verden, hvor man ikke bare kan se på og leve med de store forskelle i levevilkår, der er på kloden. En samfundsorden, hvor helten

som den eneste gør noget ved tingenes tilstand. Men hvad sker der med en hovedperson, der tager så stor en byrde på sine skuldre? Han ender på en psykiatrisk afdeling, og man kan derfor sige, at romanens helt i den grad må sande, at han ene dreng ikke kan ændre tingenes tilstand. Derved ender romanens helt som idealistisk antihelt, der opnår nye erkendelser om livet og dets store dilemmaer.

Læsere, der vil læse romanen ud fra heltelæserollen, kan let blive irriteret på alle drengens store tanker, der indimellem sætter handlingen i stå med inddragelse af store fortællinger fra Don Quixotes kamp mod vindmøller til *Den barmhjertige samaritaner*. På den anden side har romanen også et godt plot, en kærlighedshistorie og en lille roadmovieagtig tur til Afrika. På den måde indeholder romanen både udfordringer og understøttelse til at befæste tænkelæserollen.

Fiktionens helt befinder sig på samme niveau som læseren og naturlovene

Helten er på samme niveau som læseren og naturlovene. Denne kategori kaldes også den lavmetiske genre. I denne genre forventer læseren, at helten har samme erfaringer som ham selv. Her forekommer for eksempel den realistiske genre og komedien. Inden for denne kategori kan vi finde helte som Kim Fupz Aakesons *Vitello*. Vitello er en sej og handlekraftig dreng, der handler inden for det mulige. Og det mulige kan faktisk fremstå både humoristisk og handleanvisende for læseren som for eksempel i *Vitello bygger en monsterfælde*. En nat kan Vitello ikke sove, fordi han er bange for mørket, monstre og de dødsensfarlige lyde. Vitello lægger en plan og bygger en monsterfælde, der kan fange alle de farlige zombier, der bare venter på at komme og tage ham, mens han sover. Den eneste, der dog går i fælden, er hans mor. Planen lykkes alligevel, for moren giver ham lov til at sove i hendes seng, og der er ingen monsterfare.

Det er trygt for den bogslugende heltelæser at leve sig ind i Vitello. Han udviser mod og handlekraft, og han kan også blive bange og have brug for voksne, der tager affære.

Der er mange slags helte og nedenstående tekst af Louis Jensen, skrevet til dette tidsskrift, kan ikke betegnes som realistisk, men med humor har Louis Jensen skabt en helt særlig helt. Helten er et beskedent ord. Et ord, der banker på, men som ikke må komme ind. Mangt en læser kan indleve sig i situationen at blive vejet og fundet for let. Heldigvis for det beskedne ord, så hører

åen det hele og inviterer ordet med hele vejen ud til havet. Og ordet bliver dermed ført hen til et sted, hvor ordet kan skabe glæde, for havet *holdt af små, beskedne ord*. Selvom det beskedne ord indleder sin livsbane med lukkede døre, så finder det en udvej, fordi det har mod til at springe i åen, da nye muligheder byder sig.

Et beskedent ord kom gående og bankede på bogen med de blanke sider. Må jeg komme ind? Ikke dig! Råbte bogen. Hvorfor? Spurgte ordet. Alt for lidt, sagde bogen. Jeg vil have mange ord, lange sætninger, store afsnit, kommaer i massevis, udråbstegn! Alt! En tyk roman. Så kom med mig, råbte åen, der flød forbi og havde hørt det hele. Det beskedne ord sprang i åen, og nu flød det med åen hele vejen ud til havet. Og havet blev glad, for det store hav holdt af små, beskedne ord, når det skrev.

Louis Jensen, 2013, 3

Helten er læseren underlegen

Den femte og sidste genrekategori drejer sig om de fortællinger, hvor helten er læseren underlegen. Læseren ser ned på helten på grund af dennes underlegenhed. Det er selvfølgelig vigtigt, at læseren fanger ironien ved ikke kun at læse bogstaverne, men også alt det hvide mellem linjerne som bølgernes hvide skum siger i den tidligere omtalte Louis Jensens tekst *det hvide mellem linjerne fortæller alting, og hvad der ikke fortælles dér, står dybest inden i bogstavernes sorte*.

Når læseren ikke får reflekteret over alt det hvide mellem linjerne, eller som Wolfgang Iser (1981) kalder det *de tomme pladser*, så kan nogle fortællinger virke

mystiske og meget lidt opbyggelige. Hvilket jeg for eksempel oplevede i en 5. klasse, der læste Bent Hallers *Tabernarren* fra samlingen *Det roterende barnekammer*. Eleverne skulle give en personkarakteristik af hovedpersonen. Hvem er hovedpersonen? Hvem er tabernarren? Hvilke udfordringer er der i forhold til personkarakteristikken, hvis man kun læser bogstaverne? Det blev meget synligt i klassens arbejde med teksten. *Tabernarren* indledes med Morten og Brian, der sidder på forreste række i skolen, og de skiftes til at være de dygtigste i klassen. En dag kommer der en ny dreng, Jens, ind i klassen. Han læser bøger på tusind sider, og læreren giver ham en matematikbog for de ældste elever. Morten og Brian finder, at Jens er utålelig, og at han bare gør det for at blære sig. De mener ikke, de er voldsmand eller mobbere, og alligevel må Jens til sidst skifte skole. Det får de to drenge til at bekræfte hinanden i, at Jens bare er en tabernar.

Læser man på linjen og overtager Morten og Brians selvbekræftende verdensbillede, så er de to drenge helte i et middelmådigt univers. Lige så snart Morten og Brian møder en, der er virkelig dygtig, får de ham udstødt. Men læseren er jo klogere og kan se, at Morten og Brian narrer sig selv i deres selvforherligelse. Jens bliver udråbt til tabernar af Morten og Brian, og Jens optræder som den underlegne hovedperson, der kom, så og så måtte skifte skole. Det er svært at være helte-/heltindelæsere af sådanne historier. Hvem skal man identificere sig med? Identificerer man sig med Morten og Brian, bliver man tvunget ind i deres middelmådige selvforherligende univers. De værdier vil vi nødtigt have børn og unge til at overtage. Læseren, der indlever sig

i Jens' situation med usynlighed, manglende anerkendelse og skoleskift, udfordres i lige så høj grad. Skal de unge mennesker ikke have håb og opbyggelige fortællinger? Jo, og det er lige det, de får. Haller har bare overladt en hel del til læseren, der skal fange ironien og alt det hvide mellem bogstaverne. Her er litteraturarbejde som meddigtning vigtigt. Bliver der arbejdet med personkarakteristik udelukkende ud fra det, der står på linjerne, så mangler en væsentlig dimension. Denne dimension kom i den grad frem på et efteruddannelseskursus, jeg holdt for dansklærere. Gennem en meddigtningssopgave gestaltede en gruppe lærere et møde mellem Brian og Jens 15 år senere. Brian skal til jobsamtale og trykker lidt beklemt hånd med it-chefen i den ansættende virksomhed. Til Brians store overraskelse opdager han, at Jens nok ikke var en tabernar, for nu står han foran ham i en helt ny rolle.

"Disse indholdsmæssige genrekategoriseringer kan medvirke til at få et sprog til at tale om genre og indhold, når vi skal vælge værker til både den fælles litteraturundervisning og til den selvstændige fiktionslæsning."

Slugende heltelæsning af en sådan novelle kan ende i selvbekræftende fejlslutninger. Omvendt kan en langsom og reflekteret læsning, hvor læseren får fyldt det hvide mellem linjerne ud, udfordre og understøtte en tænkelæser, der ikke bare lader sig forføre af fiktionens fortæller.

Læsere, helte og litteraturundervisningen

Hvad kan så alle disse undergenrer om helte anvendes til i litteraturundervisningen i dansk? Når dansklæreren vælger fiktion til læsning i danskfaget, er det vigtigt at fodre den heltelæsende bogsluger med forskellige helte. Der skal både være helte, det er trygt at indleve sig i, fordi det ender godt for dem til sidst, selvom de undervejs går grueligt meget igennem. Og så skal heltelæseren også møde udfordrende helte, antihelte og helte, det er svært at indleve sig i, fordi disse tekster kan være med til at nære refleksionen og tænkelæserrollen.

Disse indholdsmæssige genrekategoriseringer kan medvirke til at få et sprog til at tale om genre og indhold, når vi skal vælge værker til både den fælles litteraturundervisning og til den selvstændige fiktionslæsning.

Litteraturhenvisninger

Appleyard, J.A.: *Becoming a Reader*, 2005

Gibbons, Pauline: *English Learners. Academic Literacy and Thinking – Learning in the Challenging Zone*. 2009

Hogan, Patrick: *What literature Teaches Us about Emotion*. 2011

Iser, Wolfgang: "Tekstens appelstruktur" I *Værk og læser*. 1981

Nikolajeva, Maria: *Børnebogens byggeklodser*, 2003

Nikolajeva, Maria: "Kunsten at læse tanker: en kognitiv tilgang til børnelitteratur, *Litteraturlyst og læring*, 2012

Steffensen, Bo: *Når børn læser fiktion*, 2005

Todorov, Tzvetan: *Den fantastiske litteratur*, 2007

Østergren-Olsen, Dorte: Gode tekster og stilladserende litteraturundervisning, *Litteraturlyst og læring*, 2012

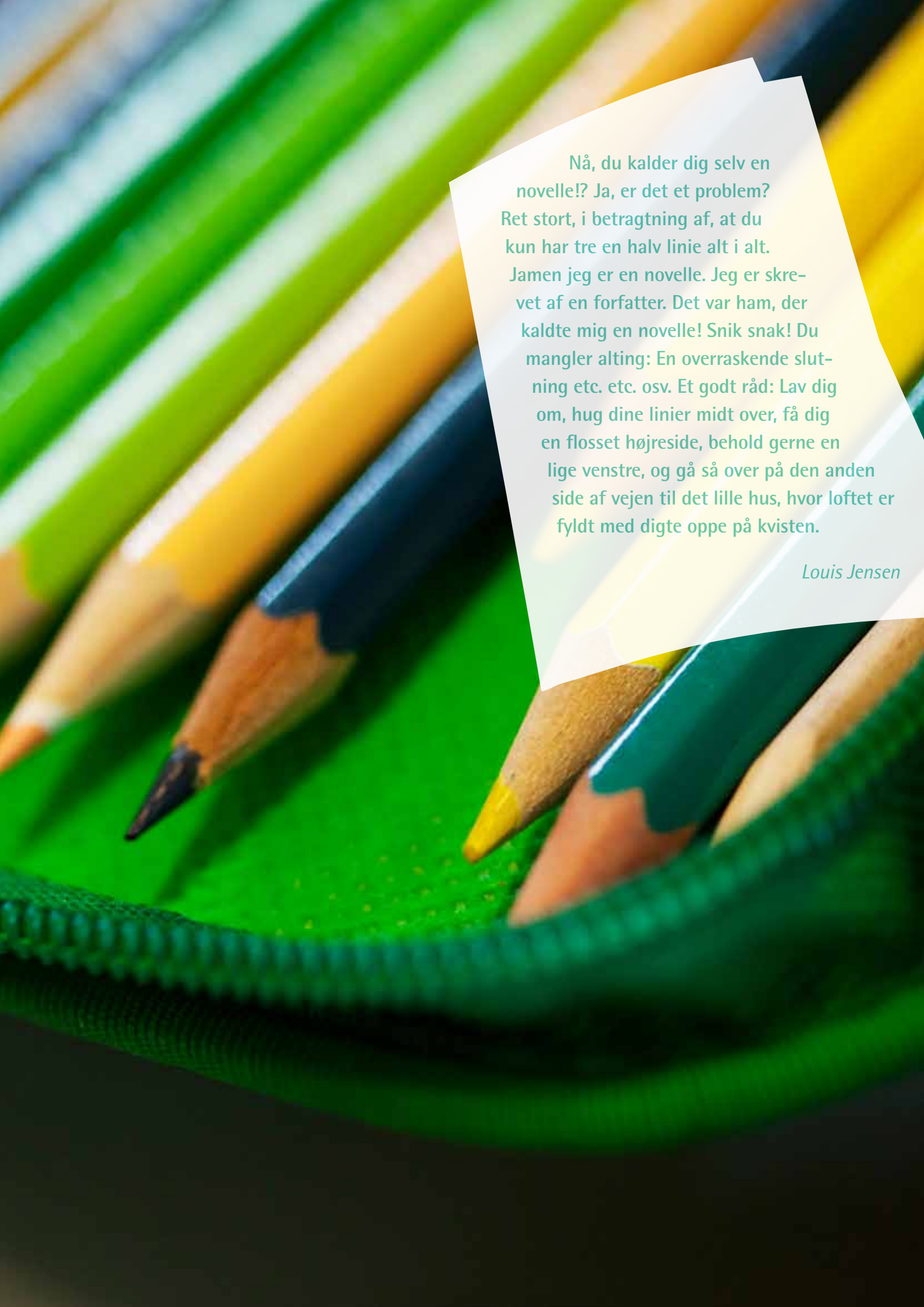
Fiktionstekster

Bent Hallers *Tabernarren* fra *Det roterende barnekammer*, 2005

Louis Jensen *Halli! Hallo! Så er der nye firkantede historier* (2012), 2 kroner og 25 øre, 2010

Kim Fupz Aakson *Vitello bygger en monsterfælde*, 2010, *Køteren*, 2012

-
- 1 Jeg tillader mig her at bruge den definition af børnelitteratur, som den svensk-russiske børnelitteraturforsker Maria Nikolajeva, inspireret af Torben Weinreich, anvender om børnelitteratur. Nemlig at børnelitteratur er den litteratur, som skrives og udgives for børn og unge, og den litteratur som læses af børn. Nikolajeva, 2005
 - 2 Appleyard: *Becoming a Reader*, 2005
 - 3 Skønlitteratur skal forstås fiktivt og har en fortæller. Bo Steffensen anvender udtrykket at læse med fordobling for at vise, at skønlitteratur betyder det, der står og så noget andet. Når børn læser fiktion, 2005, s. 137
 - 4 Det vidunderlige er på engelsk the marvelous og på fransk merveilleux, som på dansk både kan oversættes til det vidunderlige og det eventyrlige. I den danske oversættelse anvendes begrebet det vidunderlige også i den nyeste oversættelse af Todorovs *Den fantastiske litteratur* fra 2007.

Nå, du kalder dig selv en
novelle!? Ja, er det et problem?
Ret stort, i betragtning af, at du
kun har tre en halv linie alt i alt.
Jamen jeg er en novelle. Jeg er skre-
vet af en forfatter. Det var ham, der
kaldte mig en novelle! Snik snak! Du
mangler alting: En overraskende slut-
ning etc. etc. osv. Et godt råd: Lav dig
om, hug dine linier midt over, få dig
en flosset højreside, behold gerne en
lige venstre, og gå så over på den anden
side af vejen til det lille hus, hvor loftet er
fyldt med digte oppe på kvisten.

Louis Jensen